

ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ.

Путопис проз Мале Цуце

од Јов. Ф. Иванишевића.

„Ти жваши дивно, што су Катуњани,
Особито самовољне Цуце,
Што до Бога нежнају никога,
А и Бога мало је у кога;
Разбери им теке после њихне,
Пак ћеш виђет мишљења им тајна!“

Сорњим стиховима слика нам Чубра Чојковић у својој „Дики Црногорској“ једно најкршевитије, а међутим једно између најгласитијех и најхрабријех племена црногорскијех, — слика нам „самовољне Цуце“ који живе у сјеверо-западном дијелу Црне Горе.

Прошле 1890. год. изишао је у новембарској свесци „Нове Зете“ мој путопис: „Из Цуца“,*) а

*) Ја сам био други наслов дао том путопису, па је уредник „Зете“ безразложно промијенио мој наслов и дао му

сад настављам даље исти путопис у повратку другом страном проз исто племе. Мним, да ће овај путопис радосно и пажљиво прочитати и дочекати наши читаоци, пошто је не само занимљив него и важан за српску географију и историју; у исти ћу проговорити по ње-што у опште за све Цуце, што сам прије изоставио, заборавио и не сјетио га се.

Дакле — настављам пут. Источно до Јабука наслов „Из Цуца“, а без да ме је о томе прије извјестио, то виђех тек по што је објелодањен путопис. *Ј. Ф. И.*

у граници цуцкој је брдо Ненада, а под њом „Вода Милетина“. Кренемо од Јабука једном равни испод осојне стране Ненаде к истоку и дођемо у Репички-до, кудије бјеше стари пут четницима од Никшића до Цуца и кудије се враћаху с плијеном:

„Прате овце и нишишке Турке,
Док дођоше долу Репичкоме,
Седамдесет глава окидоше,
Седамдесет и више четири,
Још их ђаху пратит Црногорци,
Но им Никац не да од Ровинах.“

Овај пут пролази по десној страни, западно испод брда Пустог Лисца, који је источно од Репичког дола. У Лисац је у неко вријеме била таква здрћа горе, да је човјек није могао проћи, те је био „Пуст“ од људи; а од животиња је било највише лисица, по чему је прозват „Лисац“. По Лисцу су негда живјели и јелени, а ево што нас увјерава: назад десет-петнаест година љети уљезе чобан у једну подземну пећину, да тражи леда, па наиђе, носећи запаљену борову зубљу, на крајке костура, који су вирели из земље као врхови сабаља, те их откопа и извади цио костур, ком су били рогови више но по лакат дуги; исти чобан дио од костура с рогом повио на Цетиње, ђе су му казали, да је то од јелена. Уз Лисац сретше нас најприје ивовина, потом брестови, јавори, лијеске, лице, букве, уријетко борови, а чешће јеле. Тамо је под једном снијезницом велика подземна пећина, у коју у великим љетним сушама улазе зубљама, те лед износе; више пећине је „Соколова греда“. Осоје Лисца је доста стрмо, а покривено шушњем, те ти треба бит на опрезу, ако не мислиш чешће плећима мјерити земљу.

По дрвећу извише нас чујемо, ђе кљуном цуколи и звиждука дјетлић од двије-три врсте, а уријетко спазимо и веверицу. На врх Лисца су двије „пирамиде“: једну су озидали неки Руси, који су назад неколико година излазили на Лисац; а другу је подигао учитељ Иванишевић с ђацима 16. маја 1880. г. давши јој име „Јованка“.

Одоле можемо виђет сва повисочија брда црногорска, један дио Херцеговине, Скадарско блато и ближе рбанашке планине, — југо-источно испод нас види се мрчавина горе, то су Вите Стијене, ђе — кажу — да има и данас срна. Присојном страном низ Лисац има уријетко ђе бор, а у подножје чешћа је гора. Љети не може се човјек надовољит овуда разног и бојом и мирисом цвијећа. Даље идемо некијем рупама, па нађеземо некијем лединастијем голедима, Савинијем Крушкама, куда видимо повише дивљије крушака. Пошто је ово изнешено мјесто, то су често овуда чете ноћивале:

„Даде му се нешто погледати
Високијем Крушкам Савинијем,
Многи турски огањ угледао,
Па се Никац осјетио дивно;
Листом Никац у плужану дође,
А пробуди двоје ђене луде.“

По поменутих висовима: Лисцу, Ненади, Дрошколици, Ракити и Савинијем Крушкама има доста зимњије шорина, а то су куће, у којима људи преко зиме, кад снијег замете, стоје са стоком; ту им је и сијено, па прте пред овцама на своје дрвене опанке — *краље* и турају им сијено „на ровине“. Но много је више колиба овуда љети. Уљези у љетну колибу, виђећеш: *котао*, дрвени ваган, мале дрвене ожице за јело, *кушлаче* или велике дрвене ожице са скупљање сира и руђење сурутке; *кушлове* или дрвене конате; *сахлак*, дрвени суд као ваган има кукаст држак и служи за разлијевање млијека и за јело; *крајачу* или пућерицу с једним увом; *једрицу* или пућерицу са два ува; *кабао* сличан једрици но много виши; *шијемњак* — трпеза на којој се сир тијешти; *цједиоњак* или укрштене палице, по којима се растре цједило; *цједило* — крпа пртена или сукнена, проз коју се циједи млијеко; *шворило* или округло савјено дрво, у који стављају сир, те тијеште; *стаи* и у њем *зврка*, те се мете млијеко и вади масло; *шкисови* или карлице, у које ражлијевају млијеко; повише дрвеније кади заклопима и мјешине за сир и скоруп. Стоком идижу „у катун“ од прољетњег Нивоља-дне до Видова-дне; отиде планинка, да купи мрс, чобани за стоком, а поведу и вашке (псе).

У „катун“ оградe и покрију колибе од штица или дрвеније шуљева или оплету од прућа, а у колиби према прси високо начињене су полице за шкисове. Код колибе је од кочева и прућа ограђен шор за стоку, којег премичу пошље четири, пет или шест дана, пошто је нагнојено торовиште. Уз тор има одвојено ограђена кошара за млад. Музу обично двапут: ујтро и у вече и то на једну стругу с обије стране сједну двојица. Чобан пригоне браве струти и виче: „ој! трррр! ој! трррр!“ Мушкарци и јаловуше сами се луче, а на стругу остану само музаре, па их тада почну мусти.

Но у великим крдовима и целенима нажене се овца или коза, која се нигда не млади, но је вазда јалова; има и чела јаловије, које се нигда не пуштају (роје); таква јаловуша, била овца, коза или чела, зове се *шширка*.

Кад млад пуштају у пашу саму, кроне им гору сланом водом, вабећи их: „крбић, крбић!“

У Цуце различито уређују млијеко, па по томе и има више имена.

Одма помужено од брва зову *јамужа*, *сваре*

јамужу — ето *варевина*, разлију варевину, да се у шкиповима лади и фата корица по њој. на корицу скину, ето *најфинији*, *правн скоруп*. Пошто скину корицу, усипљу млијеко са шкипова у котло, а о шкиповима остане млијеко, те је било одма испод корице, дакле најгушће и најљепше, то је *повлака*, њу планинка погрченим прстом шћера низ шкип у такав суд. Од варевине са шкипова купи се *прева-рени* сир. Деси се о великијем љетњијем жегам, да се ражливено млијеко по шкиповима поштети, про-вукне и узбучи; ако се то млијеко усире, добићемо сир, звани *ирљ*.

Ако саму овчу јамужу наставимо, да се вари, успемо у њу соли, а пошто узаври, све мијешамо, док се згусне — ето *грушавина*, — смлачимо ли јамужу и усиримо — *смлака*, *промлака*; од про-млаке купе сир, којег не тијеште у творима, но га замотају и тијеште у крпе; ово је најљепши и нај-маснији цуцки сир, а зове се *превијача*, *иресукача*.

У *сурутку* (кад се покупи сир из млијека) од пре-вијаче приспе се јамуже или варевине, па се то свари — ето *урда*, скине се озго с урде оно густо — ето *провара*; у сурутку од проваре приспе се варевине и то се укисјели — ето *ундуриља*. Усире јамужу, па усирену успу у цједило, свежу и објесе, да се циједи, па оцијеђено успу у мјешину и по ње-кад приспу врх тога варевине — ето *средњи скоруп*. Ако то није била јамужа, но варевина са шкипова, ето скоруп *бук*. Кад Цуца рече „млијеко“, он под тим именом разумије само укисјељено цијело млијеко. „Млијеко“ успу у стап и мету масло. На-род вели: „љековито је масло врачевско“ (изметено на Врачев-дан), „здрavo је на ште срце пити су-рутку цијелог млијека“. Цуца честопуто вари *циц-вару* од ситног руметинова брашна, масла и преви-јаче исфилане, мијеша ли што друго у то, то онда није цицвара.

(Наставиће се.)

ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ.

Путопис проз Мале Цуце

од Јов. Ф. Иванишевића.

(Наставак.)

прољећа и љети по Цуцама највише мету руметинове каше или — како је они зову — „скроба“. Ту кашу, тај „скроб“ добро осмоче маслом или скорупом, па једу или с млијеком сркају.

О Спасову, Тројичину или Петрову-дне носе по руно вуне или груду сира као прилог цркви; од тих прилога даје се плата послужитељу црквеном. Око Петрова-дне већ примањка старо жито (па било и куповно), а ново још не приспије, те ће неке фамије по неколико дана провести не обидујући ништа „крушно“ до млијека и сира. Ако у томе дође гост, заклаће брава, па ће с месом дати сира, а и извадиће меда „из главе“, па даде са сиром, да се заложити. Често пута мањка им вода по „катуна“, па иду по снијезница, те износе и топе снијег, да им пије стока. А и код кућа су слабо сигурни водом, јер имају мало живијех вода, но су им воде већином мртве — ублови. На Вељи Госпођин-дан обичај је, да сваки газда*) у „катун“ закоље и испече брава, а планинка да зготови цицвару, па полазе један другог и гошћавају се. Кад Цуца закоље брава, скрашти га у катао, док може ставати, па свари на месо цијелије кртола, проспе сву чорбу с меса, е „има сваки дан чорбе да срка, но да кад и меса без чорбе заложити“. Они мало једу леба с месом, а тамо је леб највише пријесан, којег домаћица под мелени сач усред огњишта запреће и испече, па чим га извади испод сача, одмах га врућа једу; а жито највише мељу у ждрвње, које ћеш готово у свакој кући наћи. Странца, пријатеља или главара на трезу почаститиће плећем. Главара предусријетују капом у шаке, љубећи га у прси. Новајлију и зарделију тапкају шаком по плећима и дижу у небо: „ти си соко од сокола, ти си кућић и племић, чојак и чојковић од-ка ти се траг закопа“ и т. д. Цуце често слазе „на море“ да купују потребне ствари и да попију кап вина. Они тамо имају „ортаке“, из којих носе као из беглука и не питају, по што је што, но само дај, а ортак је „поштени чојак, који ће најпошће цио рачун казати“. За главаре реку, да им иду проз племе „почијевајући“.

По „катуна“ стоје до испред Малог Госпођина-дне, а тада додижу, да срећују ђрут са земље. О јесени, а и у месојеће, бивају свадбе, које још од

старога доба главе у понеђелник или четвртак, а ма колика да су макар три свата, неће шенут и ђевојку без барјака. Не крије Цуца, кад крене просити ђевојку, па ако је испроси, не одуговлачи свадбу, но што прије, да се сврши.

Уз божитње пости мијешају с грахом и едлим — а и сам варе — *бунгур* — то је зрно руметиново ипчетвртано у ждрвњи. Не броји Цуца, да се омрсио на Божић, ако није пециво испекао. Честа су у њих кола и сједнице, ђе се озбиљно разговарају, смијешно шале и играју игара: гуске, претена, међеда, зеца, вратила, ђеда и бабе, гуте, ене, мачке, фусо и лепе, мегдана и коња, пауна, стамена, ђер-ђидије, јаз' у руп' и т. д. А обична им је забава и „циквана“. Чим мало киша пороси, ево сваком опанци под пазухом, а којему су на ноге, то је „господин“.

Но вријеме нам је даље путовати.

Путем од Савинијех крушака и нижицом на ђеземо Продолима, те нам повисоко по лијевој страни остане Товички-до, а спрема њега у низину по лијевој страни нас је Пријеки-до, а управ између њих насред пута пољаница и на њу повор, у који ускока Никац од Ровинах, хитајући у поћер за никшицкијем Турцима, који му тога пута плијенише овде.

Још мало напријед к југу изађемо на један обер на поглед пољница Кобиљег-дола, ђе нас најприје сретете други повор, у који је Никац западио Турцима. Ево како је то било: Два Чевљана, Станоје и Радојица ускочили Турцима у Никшић, па довели чету, да би ђе-што плијенили или кога по-сјекли. Намјера их нанесе више Горњег Извора на торину Глуваћа, па без и једне пушке по-сјеку чобане, замину овце и наћерају преко „Међе Кобиљске“ (дио „Вукове међе“). Никац је био код оваца у Изворску пећину, па — пошто спратио овце — послао дружину околу, неће ли ђе чету опазит Чују само ђе векне коза у алугу код Међе Кобиљске, па дођу и кажу Никцу, а Никац скочи, узме пушку па крене а викне дружину: — На ноге!... за мнош, ко је момак!?!... озеленили су је векоме и без пушке, но нећемо ли их претећ и отет им плијен!!.....

Ноћ је била мрачна, дружина му не крену, те он сам с пушком на рамо преко Гуте, дође на доо Кобиљег-дола и западе у ови повор.

*) У опште сваки домаћин, али само Бајковићи, а други не.

Наћера чета плијен на њега, а он опали и убије једнога, а покликне: — Ха! Ко је Црногорац!?... оставте пушке, а ножевима кидишимо, да пиличника не пуштимо!!.....

Забави се, препане и разбјежи чета које-куд, а Никац посјече убијеног и поврати плијен.

Од повора идемо напријед уз пољице кобиљско, па нам с обије стране крајем поља остају поземљуше, куће сламом покривене, а према средине поља по десној страни на једној доста изнепеној главици бијеља се малена кобиљска црквица, Св. Госпођа, на којој је само једно звоно. Кобиљи-до спада у парохију трешњевачког свјештеника, који спада у парохију три-четири цркве, с тога у овој не служи но седам-осам пута преко године, али неколико дана прије службе јави, те на литурђију црква буде дупке народа пуна. Као да су боље старе свјештенике љубили Цуце (а за права љубе и поштују и данашње доста добро) е стари свјештеници бјеху прави народњаци, који не само у цркви но и на зборовима и скуповима смирено, народнијем говором проповиједаху — колико бјеху кадри знањем — слово божје, — а данас — високоучени оратори! —

Црквени пјевци у Цуце су ђаци, који су свршили један, два или три разреда основне школе

А школа у Цуце најприје отворена је 1870. год. на Трешњево, ђе је био учитељ три године † Вукан Звицер, Цуца, па једну год. Милан Лекић, данашњи командир црмички, па Павле Рајковић данашњи парох косијерски двије год. Петар Ђуровић Љуботињанин, данашњи учитељ љешански, па по њему двије год. Јован Јоветић данашњи парох ћеклицки. 1885. год. Високо Министарство Просвјете на молбу Цуца одобри, да се школа у Цуца држи наизмјенце по три године у Бату а по три у Трешњевоу и 1885. г. буде премјештена школа у Бату, ђе је био двије год. учитељ Ј. Јоветић, а једну Митар Ивановић.

1888. год. премјештена је опет у Трешњево, ђе је све три године био учитељ Ј. Ф. Иванишевић. 189¹/₂ школске год. ред је да буде премјештена у Бату. Ево вам укратко о цуцкој школи.

Даље идемо кобиљскијем пољем, док дођемо наврх њега, ђе ћемо виђети у наоколо неколико крупних камена поређано. Ове су развале торине нашег храброг Никаца, а то брдо, те се источно од нас уздигло, зове се Кобиљска Глава, а по десној страни ње Тисовац и Малиначка алуга

У Кобиљи до слабо може успјет руметин због слане, те га мало и сију, а повише сију озими и саде кртоле, а највише је ливаде у Кобиљи-до.

У пјесми се пјева „на широку долу Кобиље-

му“, па си да ти увртио, читаоче, у главу. да је то какво велико поље. Не мисли то! то није тако! у пјесми се може свашто величати, па је и за Кобиљи-до речено „широко“, а то је једно пољице, има у дужину мало више од по сата, а ђе је најшире, би га добар чобан каменом кришком из руке пребацио из једном с краја у крај, — па је доста рећи: „пољице кобиљско“.

На Кобиљи-до бјеше састанак четницима црногорскијем, кад кретаху уз Ерцеговину:

„А говори Томановић Вуче:
Побратиме, Радуловић Симо!
Хајде поћи у те Цуце доње,
Те покупи другу чету малу,
Од Вјелицах и Малијех Цуца,
Ђе год нађеш бољег Јунака,
Све са собом у чету узима!
Хајде ш њима долу Кобиљему.
Ја ћу трећу купит чету малу
Од Ровинах и села Трњинах“.

Кад су се вртали из чете, ту су четници плијен дијелили и ту се раставали:

„Здраво дошли долу Кобиљему,
Ту дијело шићар дијелили:
Златне токе, свилене доламе,
Златне пушке, сјајне цевердане
И бегових хиљаду овиновах.
Око свашта те се погодише,
Ма се нигда згодит не могаху
Око тока Пашића Османа,
Ко ће носит токе са Турчина“.

У другој пјесми:

„Кад дођоше долу Кобиљему,
Донијеше с Турака оружје,
Ал' баница, Васкова Даница,
Сама носи девет цевердара;
Ту дијеле с Тураках оружје“.

Кобиљи-до насељен је готово тридесет година доцније но Трешњево, а ево како је било.

Кад је Вељо-Цуца кренуо да насели Трешњево, састави се с Мало-Цуцом на „Војдину јаму“, међу Батом и Ровинама и зговара се, да и од Мало-Цуцах једанаест домаћина издигне на Трешњево с Вељо-Цуцама; Вељо-Цуце додигну на Трешњево у јесен, а Мало-Цуце оставе, да додигну у прољеће. У прољеће Мало-Цуце доћерају волове а донесу сјеме и рала и сиду у Трешњево, но Вељо-Цуце их поврате и реку, да неће ш њима у Трешњево, кад нијесу издигли кад и они, Мало-Цуце се и поврати а Вељо Цуцама реку, да се ни они не смију баштити у Кобиљи-до, на што пристану обије стране.

Но Мало-Цуца није одма населио Кобиљи-до, но је још стојао ненасељен више од двадесет год. Најприје је издигао на Кобиљи-до из Ровинах Станко Вукић, који је доцније због убиства ускочио Тур-

цима на Луково, а пошље њега на двије-три године додигну с Трњина и из Ровина: Матав и Кејо Пијов Рогановићи, Мурат Ђуричин Ђуричић, Андрија Шољев, Томановић, Тривко Миџоров и Дурко Биговићи, Вуко Дончин и Гавриле Туров Стевовићи, неки Маланице, Маретовићи (Мандекаре) и Мирковићи. Данас има у Кобиљи-до готово четрдесет кућа. Тамо људи раде највише око стоке, а доста су живи људи; близу им је боровина, па ње повише и налажу, те се грију, а од дима борова одмах се ога-ра и омрча тијело и хаљина, па су с тога и Кобиљевци наголо вазда гарави, те отуд је и шала у Цуца: на што си омрчен и гарав, када си из Кобиљег-дола?"

Празником Ђеш виђет не само у Кобиљи-до но свуд проз Цуце гомилице људи скупијенијех. Ђе их стоји граја. Опазе ли странца, окупе се око њега као на какво чудо и сваки га жели по нешто питати: „Окле сад? идеш ли с Цетиња? Бјеше ли Господар на Цетиње? Излазаше ли из „Палаца?“ Бјеше ли весео? Даваше ли коме што? А бјеше ли давијак много? А још што ново причат?“ и т. д.

Што се тиче кметова (пољака), у Цуце их има више но у друго племе црногорско, па најприје закољу и приставе брава, па око котла почну испитиват и пресуђеват парницу. Често ту има и партаја, а неких пута би и поравнали ствар, но треба платит изједено, па треба наћ кривца, да баре оно плати. Истина, Цуцке су куће доста честе, али по рупама и доловима одвојена једна од друге, те има чељади, сусједа, којијема није кућа даље од по сата од куће свога племеника, а оно би једно друго продало: нити зна ко је, ни окле је. Ово се може опазити у Трешњеву, ђе има народ прилике више се састављат, камо ли веће бит тога по другим мјестима, ђе се народ мање састаје.

Кад уљезеш у Цуце, на нико ти не казао, ђе си, познаћеш по неким њиховим провинцијализмима, — чобан често рече браву „ђавољи ми био!“ Чуј сељака: јеси ли аманати? Јесам аманати! (аманат ти) — либерај ми се чоче! шоло (solo — само) што сам одио! Што се назобах јутрос меса! Зла ви планина! У јад!“ и т. д. и т. д.

Аљине су на Цуцу домаће — сукнени: гуњ, цамадан, пас, гађе, докољенице и чарапе, на ноге опанке од говеђе коже, овчом или козјом опутом начињене, огриуо се домаћом струком сињчавицом или кабаницом од кострине; само му је кана куповна.

И цуцкиња носи више домаћије но куповније аљина; доморадње су јој аљине сукнене: јакете Ђорети, тракови, цупе (котуле), опрежине, чарапе и црни наглавци

Испријед су цуцке жене носиле — како кажу

— чудно одјело“: на главу *ћерче*, поврх њега црвени *џес*, а на њем пред дуга свилена *китка*; на врх главе *оџрина* — то је „обод“ од сламе подрешен мусулом, а у њем зађевене пет шпиода, по оџрини крпа зађедена најприје малијем па вељијем шпиодама; поврх крпе пртен *повезач* навезен и поткићен свилом, *ђинђурама* и *парама*; око главе *укосници* подрешени златним трепетљикама; изнад укосника а испод оџрина *шрак* сребром украшен; поврх свега тога *марама* запучена су пет шпиода, које су свезане сребрнијем синцирићима. Па у косу (плетенице:) *уалешњаци* (сребрне плоче подрешене парама), синциром свезани о боци (игла с великом сребрном главом, о којој висе неколико сребрних нара); па у уши *брњице* (мивђуше) подрешене трепетљикама на сребрне синцире спуштене до дојака. Свим шпиодама су обоца нависше окренута, те изгледају као рогови, а скоро све шпиоде (игле) састављене су сребрним синцирима и украшене разноврсним парама, те, кад мало макне главом — стане звека нара и синцира.

На грло на црвену свиту пришвен сребрна *ђердан*, о којему висе повише златних и сребрних комада. Па бијелу широких рукава ланену *кошуљу*, а на њу пришене кватат ширилом навезене ошве, на врх којих су под грло *чамараге* (двје сребрне плоче, којима запуча), а на дно њих свилена *кита*; па мавен *зубук* извезен свилом, а о њему спријед низ прси „*аучаге*“, сребрна *цуца* и „*мелуа*“; па дивни кватат широки *нас* од јакика, за којим је зађевен велики ножић бијелије кора, свезан жутијем синциром. О пасу низ бедру висе *ремик*, а о њему *прићесак* (игралица), па о другом ремикју: *расшрижје* (ножице), *кустурица* (мали криви ножић), *шашихавице* (којима невјеста ватру приноси), *парице*, *кључеви* и друго да боље звечи.

Оспријед, ниже паса *лисдекачу* (опрежину) *орешену* уза сву њу, а само при врху малено *поље* све шпком и свилом на иглу дигнуто.

На ноге шарене чарапе, око чланака извезене *кучицама* и *крстићама*, извешне тога *гранама*, а нависше *грана* опет *кучице* и *крстићи*, па завршене бијелим.

По чарапама до сред ноге везене *назучке*, па опутом учињене *опанке*.

На руке *бурме* и *прстење* сребрно, а око рамена шарену *струку*, коју невјеста, кад је међу сватовима, *накљуни* наврх главе. Ево за то ођело постарије жене причају, називајући га „чуднијем“

Ђевојке цуцке су *умиљате*, *чиле*, *здраве*, *оптне*, *веселе* и *поштене*; не знају што је „*помада*“ и „*глицерин*“, а *румене* се као *јабука*; за рад *џ* „*као момци*.“

Куће цуцке су већином поземљуше сламом покривене са ниским вратима, а унутра плотом преграђене, па у једну страну је огњиште и чељад стоје, а у другу живо ноћива.

Цуц је добар поднијет и трпљет рану; мало траже за то доктора но сами начињају мелем од јелове смоле или воштаницу.

Цуца има око 450 домова; мало имају земље, а оно што је, „масна је“ и добра.

Множе се боље но иједно племе црногорско; готово сваке године има више случајева, да се жене ближње, а има случајева, да рађу жене но троје или четворо ђеце. Ако има Цуца мање од пет синова, нешто му се мрска и као шалом рече: „ископа сам се!“ У двије парохије цуцке прида се преко године сумом од 150 до 180-ро ђеце, а нестане их ни четврти дио, колико их се прида.

Јеси ли дошао на конак, одмах ће доћ извјесто, да те изује, па ће донијет сламе и простријет покрај огња, „да се наклониш и починеш,“ па ће доста пута и пића изнијет. „Имаш дувана, али запалит, но се немој опит, е је ово* „клопак кобиљски“?!“ — пружи ти газда ћесу од коже, насабијану домородног дувана.

Но оставимо се више „влашкијех беспослица,“ на ајдмо напријед.

По лијевој страни од Кобиљег дола је Чумовица планина, ће су љетне колибе и зимње торине кобиљске. Од Јабука довле смо одили за два и по сата, а одовле до границе чевске имамо ода ништа мање но четири сата. Кренемо источно, старим путем, који негда бјеше много љепши, а извише њега се гора саставила, но тога данас нема. Идући све из руке у руку, изидемо на једну узвишену главичицу, куда се виде некакви шкришеви набачани гомилама камења; ово су „Гробнице.“ Ова је главичица тако нацвата, што се на њој наодило старих гробница. По лијевој страни ове главиче — веде — да је једна јама, у коју је један од оно седамдесет ага и бегова, те их заробише Црногорци, бачио сабљу и двије леденице: „ако ће мене наћ и уфатит Црногорци, ма баре вас неће наодити!“ — па се врати код осталих ага; за ово

достина причају, но нико се не усуди спуштити како-год у јаму, да види, је ли истина, што се прича, — пошто је јама бездан. Још пет минута навижицом напријед, па нађеземо извише једне борине, која нам остаје по десној страни под сами пут; ту сјеђаху у дебелом ладу босанске и херцеговачке аге и бегови, те их заробише Црногорци, а данас је то голо и камењем насуто и готово изравнато. По лијевој страни од нас је Кокотова Глава, „коју не би соко прелетио, а камо ли Турчин прегазео.“ Напријед продужујући осожем сријета нас Прентина Ластва, то су све саме рупчине, кудије ћеш мало кућа опазит; но пошто си читав сат и по одио, тек тада опазит по лијевој страни у неке рунице ниско гроздиће кућа — то је Премтин-до, а до њега Лачев-до, ће ћеш насред пута наћ један скорограђен убао. У Лачеву-долу погинуо је од Лака Пренташева Ожећољчавина брат ки Рогана, Драгиша, којему остане жена, двије мушке ђеце и једно женско Жена Драгишина била је ћер војводе Радуна из Љешанске нахије, па, пошто је погинуо Драгиша, отиде му жена с два сина, да мало стане у род, а кад се вртала дома, на Трњине, срете се међу пут с Турцима, те јој једнога сина заробе и поведу — од њега су данашњи Шуштовићи у Гацко, — а с другијем сином побјежи натраг у род, па се више и не врта на Трњине. Од овог незаробљеног Драгишина сина су Рогановићи у Љешанској нахији, од којих бјеше блаженопочивши митрополит Иларион Рогановић.

Ага (Комнен,) пети брат Роганов, који вагда носаше пушку обешену о рамену за гвоздену шипку, убије Лака Пренташева, чим освети Драгишу; рад тога су се и скупљали на Трњине Чевљани, Цуце и Бјелице и главари им Сердар Вукота са сином Лаком, Војвода Вуксан и Вук Миращ, да би измирили родбину Лака Пренташева с кућом Рогановом; пошто им једном бјеху учињели мир и узели Лаку Лачев-до, па по том убио Ага Лака, то пресудише, да даде Ага глобе 132 цек и два гроша, као што се обично главе онда уцјењиваху, — тијем се ствар сврши.

ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ.

Путопис проз Мале Цуце

од Јов. Ф. Иванишевића.

(Свршетак.)

Од Лачевог-дола идемо југо-источно понаввише између некијех тврђа; тамо подаље по лијево; страни иза тврђе, а у тврђу је село Меоца. Пошто смо одмакли комадић од Лачевог-дола, изидемо на једну узвишену пренку — „Пресјеку“; она се и у пјесми спомиње:

„Но скочио Николић Томашу,
А за њиме млади Црногорци,
Те зајмише Турке уз Трњине,

Стигаше их на врх од Пресјеке,
Ного пуче пушка црногорска
И погоди турску буљубашу:
Мурић Зука од града Клобука,
Иза Вука обрнула рука,
А Турцима обрну нерука.“

И данас се види побјен Зуков мрамор на врху Пресјеке.

Даље нас води пут присојном нанижицом проз село Вити Јасен, до којег је брдо Веља Врха, ко-

јим брдом се продужава пут Трњинама. По десној страни под нама, под Вељом Врхом су старе гласите Ровине, где негда живљаху Томановићи. Греота би било овудије проћи, а не сврнути, те виђети по стојбину и кућу гласитога „сина Обилића“, нашег „Никца од Ровина“.

Она дугачка сухомеђа у Ровине са двоје к југу окренутих врата и авлијом на источној листри, кула је нашег Никца. Њу ограда Томан, ђед Никчев, у њој стоја Никац, па се до дана данашњега није у њу огња ћепило. Никац имаше уљаник пун чела, а у највишем улишту у уљанику беше једна штирка; из ње нигда не вађаху меда, но се сам мед љети по неколико пута ражлијевао по уљанику. Говорило се, да је под овом челом у овом уљанику светиња (света рука). Причају ми, да је Св Петар (Петар I Петровић) четири-пет пута долазио у Ровине и улазио у ови уљаник, да га гледа; Турци су долазили покрај Ровина и нападали на њих, али на уљаник не удараше нити у њ улазише. У уљанику на листру куће је једна пањегга, у коју је до скоро била глава Јакшара Бобића, који је Никца убио, а којега је Никац убио.

Но — на жалост — уљаник је данас празан, а ограда и поставе чела још се виде.

Под кулу Никчеву бјеше један дебели цер, којега сваке године на Божић гађаху извише Вукове куће Томановићи и на њем годишњу „срећу проваху“; но данас нема тога цера, само се види његова гњила пањина коријена.

Пред Никчевом кућом близу је Вука Томановића „кула“ око три метра између зидова широка, мало више дугачка, у клак ограђена а била је на три боја; но од ње имају развале човечији бој високе. На ову кулу искупљали су се прије арабаше:

„Вино цију до три побратима
У Ровине, у Томановића,
А на кулу Томановић Вука;
Вино служи Вукова љубовца.“

Данас у Ровине стоје Буричићи, а Томановићи су се иселили из Ровина, а мало их и има у Цуце.

И ако бјеху гласите Ровине, док у њима Томановићи живљаху, данас су малено и забачено се-оце, у једној присојној ували заклоњену од сваког до од јужног вјетра, а испод ссла јужно неке дубодолине, кудије у лов с бизимима на дивље кокоши иђаше Осман Пашић, док овде бјеше у роштво.

Из Ровина кренемо сјеверо-источно навишицом и опет изађемо на пут, те нас сретe Проков-до, који је био много прије насељен по Трњиње и Ровине, па удрила колера и умаро свак у њему до једне бабе с неударом ћером; имале су свашта доста, но им немао ко радит и то им држат; од жи-

вога нијесу имале до неколико коза, које су ред чувале, да сркају по кашљу млијека.

Из Трњине се досели Лако Медуњанин, на његов син Станоје (Лако) заљуби се у бабину шћер, која је била вјерена за Сјенићем из Бјелица. Станоје немаше ништа живо до једну отељену кравицу, па свако јутро носаше млијека од краве баби и шћери јој. Одврђала га је баба од тога: немој, синко! — ти немаш ништо до те кравнице, ту једна ако је млијека и за тебе, а ти и нама доносиш; правије би било, да ми тебе дајемо, но ти нама, е си ти дошљак, а ми старосједиоци! — Но он је једнако доносио, али се и баба била већ почела сјећат, што му је и рада му би дала шћер, да није била вјерена.

Једно јутро помузе Станоје краву, усирн велико добар орах и стави у то сира златни дукат, па га метне у једрицу у млијеко, изиде на бријег и зовне бабу да прифати млијеко. Дође код Станоја шћер бабина, која се такође била заљубила у Станоја, а Станоје јој каже све што је учинио и што иште тијем.

Кад види баба, што је, наљути се и стане вика и бручит Станоја, па одма пошље, те дође и рече му: „што ти дан и ноћ даде носи! али се не реди, е чим чује Сјенић, одма ћете позват на ме-дан!“ Буде како баба рече и он-дан-дан дође Сјенић с неколико људи у ђеверство, да се сијече са Станојем, а и Станоје је имао неколико људи у ђеверство.

Ђевери им не даду се сјећ, но ко први дофати кога ножем, да је онога ђевојка, који је ударио, а они други за кума. Пристану на то и Станоје први дофати ножем Сјенића, те Станоје узме ђевојку, а Сјенић буде за кума. Тако се ђед кн Рогана, Станоје оженио и добио мираз.

Од Прокова-дола источно пређемо преко једне главичице — ето нас на Трњине; ово је равница, крајем које је југо-западно рбатасто уздигнуће, а поврх њега гомиле камења негдашњијех „грчкијех жртвеника“ или „ограде турскијех шатора“. На равни трњинској је мајдан врло дивних плоча, којима Трњинари и Кружани куће покривају. Под једном пећинастом пригредином на западном крају равни, развале су куће кн Рогана, а око и испод развале неколико десетака коријена ораха, који под својом сивом кором — бих рекао — броје шесте година. Сјеверо источно на чечку више равни Боан камен иза којег „алакнуше“ Црногорци на Беглербега Љубовића. Накрај равни под Боаном била је црквица у вријеме кн. Рогана, а изнова је грађена и проширена 1882. год а посвећена је Св. Николи. Под данашњом црквом била је стара кућа Роганова.

а пријепоменуту је оградао, пошто се оженио. На Трњине и данас живе Рогановићи. Прије насеља Трњина било је насеља у Беретин-до (источно од Трњина), у Раткову селу и Црквеним доловима (јужно од Трњине), ђе је била црква, па се и данас види св. трпеза. Источно од Трњина преко обера је село Круг, у коме данас живе Мијановићи. Под Кругом је велика дубљена вода Стапац, коју су из дубили Зећани у вријеме Иван-Бега, кад су додизали овамо у „Катун“.

Пошто смо у Кругу зановили, а близу је границе цуцке и чевске, те ти имам мало што о путу причати, настављам даљи говор о досељењу и насељу Мало-Цуца. Мало-Цуце воде порекло од Лаа Медуњанина Куча, који у вријеме насиља турског са четири сина утече из Куча и насели се у Риђане — округ нишички, ђе ограда малу црквицу. Но би принуђен од турског нападаја и отоле бјегати, те дође на Брођанац, па му се ни ту не свиђе, те крене и отоле, али синови не шћедну сви ш њим, но један отиде у Ерцеговину и од њега су данашњи Радовићи и Делибашићи, други оде у Грахово и од њега су Вујачићи, а два оду с оцем и настане се у Пуалове крше више села Залаза, па се и отоле поврате и стално се настане исто у Цуце — на Трњине, ђе им умре отац Лако. Ови двојица зваху се Станоје (којега због јунаштва и хитрине назваше очиним именом Лако) и Срдан.

Станоје Лаков имаше два сина, Митра и Радула; а Митар Станојев остави по себи пет синова: Станишу (Рогана), Стевана, Комнена (Агу), Драгишу и Шћепана (Бигана). Роган је најчувенији од ове браће, од њега су Рогановићи у Цуце; од Стевана су Стевовићи; од Комнена (Аге, који уби Лака Премташева) Агићи (или Ђосовићи — тако назвати по Ђосус, ину Агину); од Драгише су Шуштовићи у Гацко и Рогановићи у Љешанској нахији: Шћепан је био најмлађи, но чоек јак, груб и неотесан: страхан је био и погледат. Тада је био на Цетиње „из мора“ људурина Букало, „који је седам година дојио у мајке“, па га нико на Цетиње не могао обалит; а на Цетињу био је и кн. Роган, па се поузда, да ће га Шћепан обалит и одма пошље некога за Шћепана, да одмах иде на Цетиње, али да му не кажује зашто. У што је нашао главоноша Шћепана у они и крене: косијер у руке, прела му гуњетина, бос, прелије пета, а неумивен но избрљан од рада дође на Цетиње! Кад га виде таквог Црногорци на Цетиње, почну се ш њим шалит: — о Бигане цуцки! — па тако: Биган, Биган! — и остане му то име. Изиде Биган да се носи с Букалом — рече му: ти у мајке доји седам година, а ја седам мјесеца, да видимо, чије су ко-

сти јаче! — повесу се и у трипут заусоб обали Биган Букало. Владика дарује Бигана и он оде Трњинама; од њега су Биговићи. Радуле Станојев имаше сина Марка, од њега су Марковићи.

Срдан Лаков имаше само једног сина, Томана, од њега су Томановићи. Пошто је умаро отац Томанов Срдан, пресели се Томан с Трњина у Ровине, ђе ограда сухомеђу кућу, у којој се није огањ до данас претуљевао. Томан је имао три сина: Вука, Ђукана и Перишу. Од Вука био је Живко (Карима), али данас нема од њега нико. У ријетко се чује предање, да су Ђуро и Матош били синови Вукови и да њиховијех потомака има у Ерцеговину. Од Ђукана су остала три сина: Никац, Тодор и (непознат ми је).

Најчувенији од ова три брата био је Никац; он је познат у свој Црној Гори као одличан јунак. Особито се показао као јунак и витез, кад је на Убле Чевске под шатором у сред турске војске убио Ђехај нашу, као што и Владика Раде лијено нам слика Никаца и његов врући говор у овом боју:

„У тај доба Томановић,
Витез Никац од Ровинах,
Кајему ће дјело славит
Црне Горе предјел вјечно,
Су четрдесет биранијех
Витезовах од племенах,
Тад изиђе пред свом војском
Међу коло и главаре
На витешким поче гласом
Црногорцима говорити:
„Храбра војско и главари!“
и т. д. и т. д.

Од Никаца данас нема у Цуце нико но неки његови потомци дигли су у Србију. Од Тодора био је покојни поп Драго, а има још Тодоровијех потомака у Цуце. Од Перише Томанова остао је син му Аким.

Мијаловићи су старином из Зете; доселио се Мијан с братом Рачетом и населили се у Круг.

Мијан и Рачета имали су крд брава, да га је мало ко имао таквог Рачета се посвади с једнијем Ожеговчанином и убије га, па утече у Боку Которску, тамо се настани и од њега су Рачетићи у Боци; а и Мијан дигне на Неноево поље.

Мијан је имао четири сина: Радоја, Лакића, Илију и Гаврила, који се по очевој смрти подијеле: Радоје се врне у Круг; Лакић се насели у Поповдо у Кривошије; Илија се премакне у Љубомир у Ерцеговину, а Гаврило оде код Лакића, па — његовом несрећом — чувајући козе, убије сина Лакићева, те, бојећи се Лакића, добјежи на Трњине Баћу Рогонову и замоли га, да га препрати до Зете; но Баћо га обрне те се заустави и насели код Радоја у Круг.

Од Мијановића је данашњи свјештеник мало-цуцки

Споменуо сам неке породице цуцке, али да би се боље упознали с Цуцама и њиховим породицама радознали читаоци сад ћу редом побројати све цуцке породице, кажујући у исто вријеме по којим мјестима живе те породице.

I. ВЕЉО-ЦУЦЕ.

а) Бајковићи.

1.) Кривокапићи. Казао сам у првом путопису, са шта се зову Кривокапићи. По пасовима много су се раздајали и дијеле се између се на више брстава, а сви у опште се прозивају и потписују Кривокапићи. Држе се, да су нешто више, но остала браства Бајковића, то се може опазит барем код неких у Трешњеву, Изворима, Заљути, Ободу, Братешу, Кућиштима и Бати живе.

2.) Перовићи. Тако су се прозвали по Перу, сину Вучића Бајкова. Перо је имао осам синова, од којих је један био Батрић Перовић, којег је на вјеру посјекао Осман Ђоровић. И ова породица дијели се између се на више брстава, а прозивају се и потписују општим именом Перовићи. На ову породицу прешло је кнежевство с Манојла Кривокапића и „била су четири кнеза из ове куће“; потоњи је био Јован Драгов, који преминуо 1890. г. Перовићи живе у Трешњеву, Изворима и Заљути.

3.) Банићевићи. Тако су се прозвали по Дамјану сину Вучића Бајкова. Још ђететом био је Дамјан згодан и озбиљан, те га мајка од милости зваше „бане!“, па му то име остане и пошто одрасте, те се и потомци му прозваше Банићевићи, а живе у Трешњеву и Заљути. Њих је од Бојковића најмање у Цуце, а највише Кривокапића.

4.) Пешикани. Живе само у Трешњеву и прибрајају се у Преображане; но јесу ли од Бајка или не? — сами не тврде, а и други мало што знају причат о њима.

б) Грџчани

У Градину живио је кнез Миљен, с којег је прешло кнежевство на сестрића му Манојла Кривокапића. Од Миљена су 1.) Миљеновићи у Градину и 2.) Симовићи у Трешњеву. Кад су Градињани и Грабљани дубли убао Граб, дошао био први један Грабљанин и сишао у дно убла, а остали Грабљани били посиједали околу извише убла; у томе почну долазити и Градињани, па крене један слазит у убао и назове оном Грабљанину у дно убла: „не добро ти јутро!“ а они њему: „не добра ти срећа!“, — те они цаницама један по другоме и уби Градиња-

нин Грабљанина, с тога се побију и остали Грабљани и Градињани извише убла, те буде пет-шест мртвијех. Ови Градињани, те поче бој, зваше се Бошковић, он утече у Корито, ђе га прозваше Сворца и данас су му потомци тамо 3.) Перишићи. 4.) Вулетићи и 5.) Јовановићи живе у Граб и Трешњево, а — танким предањем — досељеници су из Куча. 6.) Поповићи на Липу доселили су се из Старе Србије. 7.) Звигери у Трешњево и Челиму доселили су се из Куча. 8.) Ђуровићи у Ржани-до 9.) Перовићи у Овсине досељени су из Грбља.

II. МАЛО-ЦУЦЕ.

1.) Рогановићи. Од њих је био кнез мало-цуцки од кн. Рогана, док су укинута сеоцки кнежеви у Црној Гори; живе у Кобиљи-до, Прентин-до, Меоца, Трњине, и Круг.

2.) Стевовићи живе у Кобиљи-до.

3.) Агићи живе у Прентин-до и на Трњине.

4.) Биговићи живе у Кобиљи-до.

5.) Марковићи на Трњине и у Прентин-до.

6.) Томановићи неколико кућа у Тисовац и Малиначку алугу, и

7.) Мијановићи у Круг.

III. „СТАРОСЈЕДИОЦИ“.

Цуце причају, да су од старије „Матаруга“ њихови старосједиоци и то: а) у Вељо Цуца 1.) Мандићи у Бату и 2.) Дрепете у Круг;

б) У Мало-Цуце: 3.) Ђуричићи у Кобиљи-до и у Ровине.

Цуца има око шест стотина војника (не рачунајући у то једну чету цуцку на Бубрежак у округ нишички и предигаоце у друга племена), а командир им је Ђеклици Стеван Матановић; њихов је само подкомандир Ђуро Р. Кривокапић, човек доста „слободњак“ у свакој прилици.

Цуцама су најприје судили кнежеви; а у вријеме Владике Рада постане Андрија Иванов Перовић сердар и сенатор, а потом син му Стеван исто сердар и сенатор. Блаженопочивши Кнез Данило укине сеоцке кнежеве и њихов суд, а постане капетане; први капетан цуцки био је Милош Кривокапић човек озбиљан и доста благ, који пошле постане сердар и сенатор, а Илија Ђукалов Звигер капетан и војвода цуцки и лијеп је спомен у шеме оставио, но пошле дигне на Луково, те Милош Кривокапић постане војвода и данас је Крсто Р. Кривокапић сердар, а Никола Иванов Банићевић капетан. Крсто Радов погине и пријеђе сердарство на брата му Зекоту човека угледна, етасита и крупна, који је и данас сердар цуцки. Никола Иванов био је капетан више од двадесет година, а по њему

син иу Јаков четири пет година, потом је заступао канетана кмет Саво М. Симовић.

Достојни су спомена цуцки јунаци и арамбаше; Владика Раде спомиње у својим дјелима: Вука и Ника Томановића, кн. Рогана и Бојка, војводу Батрића, Баја Гаврилова, Турчина Перова, Вујадина Кривокашића, Пеја Пешикана; па нам у особи попа Мића преставља цуцког попа; а у особи Бабе цуцко вјеровање у вјештице

Неумрли пјесник Владика Раде и збиља вјешто нам преставља обичаје и нарав цуцку; но данас је код њих мање тога но је негда било, али опет има цијела прегрст: виђи их и послушај на скупу, сво граја и урнебес, да мислиш, сад ће онђе бој и још какви?! — па до часа они исти, те грајаху

и један другом пријећаху, озбиљно се разговарају и савјетују о каквом важном послу или о интересима.

Они један под другим и јаму копају, а против туђина „све нокат и месо“.

Доста сам напричао о Цуцама, но сад кренемо ујтро даље истоку једном равни, куда је наврстан вапленец као цижуни и — пошто смо читав сат одили, дођемо на Чево, на Мишкеђе живи породица Вукотића. Другом приликом можда ћу те боље упознати с мојим путем од Цуца напријед како сам прешао Чево, Бјелице и Ђеклиће и дошао на Цетиње, а сад се, љубазни читаоче, задовољи оним мојим причањем и навођењем чисто народног предања о досељењу и насељењу.

На Цетињу августа 189 .